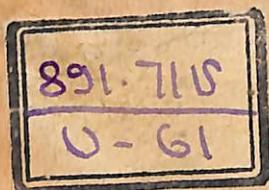

ԱԼ. ՍՄԻՐՆՈՎ, ՍԻԲԻՐՍԿԻՑ

ՅԵՐԿՆԱՅԻՆ ՔԱՐԻ ՀԵՏԵՎԻՑ

ԹՄՐԳ. ԲԵՆԻԿ ՅԵՂԻԱԶԱՐՅԱՆ

ԽՍԲ. Շ. ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

ՊԵՏԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ

ՅԵՐԵՎԱՆ

1933

այն, աստղաբաշխները և գեոֆիզիկները չվարեցին:

Իսկ ի՞նչն էր այդ գեո չեղած յերևույթի պատճառը: Գիտնականները յերկար ժամանակ վիճում էին և վերջիվերջո այն կարծիքին յեկան, վոր մեր մոլորակը խորասուզվեց մի ինչ-վոր կոսմիկական ամպի մեջ, վորը հանդիպել է նրան համաշխարհային տարածության ճանապարհին, և այդ ամպի մանրագույն մասնիկներն են, վոր լույս էին ճառագայթում:

Հունիսի կեսերին սկսվելով, սպիտակ գիշերները շարունակվում էին և ամսի վերջին հասան լիակատար զարգացման: Հունիսի 29 լույս 30 գիշերն ամենալուսավոր գիշերն էր և միաժամանակ վերջին սպիտակ գիշերը, իսկ հետևյալ որն ինչվոր մի ե՛լ ավելի տարօրինակ բան տեղի ունեցավ:

Այդ արդեն Սիրիոսն էր:

Կանսկ կայսրանից Իրկուտսկու ուղղությամբ դուրս յեկավ հերթական մարդատար գնացքը: Առավոտյան ժամի վեցն էր: Ուղեգնացների մի մասը վագոնի լուսամուտների առաջը կանգնած հիանում էր հետ վազող տայգայի տեսարաններով: Հանկարծ ուղեգնացներից մեկը ձեռքը մեկնելով դեպի լուսամուտը, ասաց.

— Նայեցե՛ք, այս ի՞նչ բան է:

Յերկնային տարածության անհատակ խորություններից յերկրին էր մոտենում մի ինչվոր լուսավառ կետ: Առաջին մոմենտում

նա գնդասեղի գլխի մեծություն ուներ, սակայն վայրկյան առ վայրկյան նա ավելի ու ավելի յեր մեծանում և շուտով գնդի ձև ընդունեց: Փայլն այնքան պայծառ էր, վոր իրենով նսեմացնում էր արևի լույսը: Այնպիսի տպավորություն էր ստեղծվում, կարծես փայլող մարմինն ուղղակի նրանց վրա յե սլանում Ասես թե ահա հենց հիմա կհարվածի գնացքը: Սակայն, գալարուն գծեր նկատելով և իր հետե վիցը հրեղեն գես թողնելով, հանելուկային գունդը տայգայի փշատերև կատարի հետևումը հաճվեց, իսկ նրա հետևից մի խլացուցիչ վորոտրնդոստ հարված ցնցեց խաղաղությունը:

Հետո ե՛լի ու ե՛լի:

Տայգան հառաչեց, յերկիրը, թվում էր, թե պատրաստ էր ձեղքվելու այդ հարվածներից: Իրկուտսկու և Գրազնոյարսկի բնակիչները տներից սարսափով փողոցները դուրս թափվեցին—սարսափելի վորոտր նրանց քաղաքներին ել հասավ: Տատանվեց գետինը, լուսամուտներում չխշխկացին ապակիները, իրենց իրենց բացվեցին դռները:

Իսկ այն ժամանակ, յերբ ուղեգնացները գնացքից դիտում էին հրեղեն գնդի թռիչքը, տայգայի խորքերում կյանքն ընթանում էր սովորականի պես: Տայգու չորքոտանի բնակիչները ավարտում էին իրենց առավոտյան վորոտր-դությունը, իսկ տունդուսներն իրենց անտա-

ապին կայանատեղերում, պաշպանվելով մո-
ծակների և միջոցների տգողոցից, խեղդող
ծխահաններն եյին վառում:

Խարույկի տակը նոր փաած փայտեր դնե-
լով, տունգուս Լյուչետկանը դուրս յեկավ դա-
դայից, վորպեսզի յեղջերունների վրա հսկի: Նա
դեռ տաս քայլ ել չեր արել, յերբ հանկարծ
նրան վրա տվեց ինչվոր մըրիկ և՛ ինչպես մի
տաշեղ վերցնելով նրան, թփերի մեջը շարտեց:
Ծառ-հսկաները վորոտմունքով փովեցին
դետնի վրա, իսկ դեպի յերկինք բոցի լեզուներ
ձգվեցին: Իսկ թե հետո ի՞նչ յեղավ, Լյուչետ-
կանը չի հիշում, սակայն նա յերբեք չի մոռա-
նա այն տեսարանը, վոր պատկերացավ նրա աչ-
քերին, յերբ նա ուշքի յեկավ:

Ամբողջ տարածության վրա, Լյակուրի
մոայլ լեռնաշղթաներից սկսած մինչև սրածայր
Բուրականը, — այնտեղ ուր դեռ մի քանի րոպե
առաջ փովում եր մոլեղնոտ տալգան, այժմ մի
համատարած սև տարածություն եր իր յերախը
բացել, առանց մի հատիկ կենդանի թուփիկի,
առանց մի հատիկ կանաչ ծառիկի: Կրակով
այրված անտառը, սև ու մեռած, ընկած եր,
ինչպես հնձած խոտ: Լուռ, դատարկ, անկեն-
դան:

Սարսափ տիրեց Լյուչետկանին:

— Զարմա՛նք, զարմա՛նք... Ազգի՛նս) բոլո՛

1) Ազգի — ըստ տունգուստիան հավատալիքի՝ վորոտի և
կայծակի վոգի:

բովին վերջ տվեց տալգուն — բացականչեց նա
և՛ սարսափահար, սկսեց փախչել այդ սոսկալի
տեղից:

ՅԵՐԿՆԱՅԻՆ ՔԱՐԸ

Տունգուսյան տալգում միևնույն բանը տե-
ղի ունեցավ, ինչ վոր պատահեց Ֆրանսիայում
հարյուր հիսուն տարի առաջ:

Այդ 1768 թվականին եր: Ֆրանսական մի
փոքրիկ գյուղի գյուղացիներ խումբ-խումբ
նստել եյին իրենց տների մոտ, բերքի մասին
խոսելով: Հանկարծ յերեկոյան անամպ յեր-
կընքում կայծակ փայլատակեց: Ինչվոր մի բան
սուլելով անցավ և ընկավ գյուղի մոտ:

Վեր թռչելով իրենց տեղերից, գյուղացի-
ները նետվեցին այնտեղ:

Մարդագետնի վրա, կիսով չափ հողի մեջը
թաղված, ընկած եր մի մեծ սև քար: Նա այն-
քան տաք եր, վորին ձեռք տալ չեր կարելի:
Գյուղացիները սարսափահար փախան:

Փարիզի գիտությունների ակադեմիան
հետաքրքրվեց այդ «հրաշքով» և գիտնականներ
ուղարկեց այդ տարորինակ քարը հետազոտելու
համար:

Գիտնականները հրաժարվեցին գյուղացի-
ների պատմածներին հավատալուց այն մասին,
թե հիրավի սև քարը յերկնքից ընկավ — այդ
բանն այն ժամանակ այնքան անհնարին եր
թվում:

— Դուք, հավանորեն, այդ բանը յերազուան եք տեսել, — ասացին գիտնականները դյուղացիներին, — յերկնքից չե՛ն կարող քարեր ընկնել:

Այժմ, հասկանալի չէ, վոր վոչ վոքի մտքում այդպիսի տարակույս չի ծագի: Քարերի անկումն յերկնքից նույնպիսի բացատրելի յերևույթ է, ինչպես ձյունն ու անձրևը: Լենինգրադում, գիտությունների Ակադեմիայի թանգարանում ամբողջ սենյակներ լիքն են յերկնքից ընկած քարերով: Այդպիսի քարերին մետեորիտներ անուն են տալիս. և այն՝ ինչ վոր միամիտ տունգուսներն անվանեցին «ահեղ Ագ դու հրեղեն նետ», ուրիշ բան չէր, բայց յեթե մի ահագին մետեորիտ — վորևէ յերկնային մարմնի մի բեկոր: Հենց այն որը և այն ժամին մեր մոլորակը կտրում էր Պոնս-Վիննեկե գիսավորի չավիղը: Հնարավոր է, վոր տայգա ընկած մետեորիտն այդ գիսավորի մի բեկորն էր հանդիսանում:

Սակայն, բոլոր մետեորիտները, վորոնց անկումը դիտել են գիտնականները, մեծ չեն իրենց ծավալով. նրանցից ամենամեծը յերեսուն և վեց ու կես տոնն է կշռում: Մինչդեռ, դատելով այն յերևույթներից, վորոնք տեղի ունեցան 1908 թվականի հունիսի 30-ին, այդ մետեորիտը պետք է հսկայական ծավալ ունենար և՛ գուցե թե, իր զանգվածով նույնիսկ գերազանցում է Ամերիկայի Արիզոնյան այն մետեորիտին, վոր յերկրի վրա յե ընկել դեռ նախա-

պատմական ժամանակներում: Արիզոնյան մետեորիտը մեկ հինգերորդ կիլոմետր տարածություն է բռնում և իր մեջը տաս միլիոն տոնն միայն յերկաթ է պարունակում:

Սակայն, յերկնային քարի գլխավոր արժեքը նրա ծավալի մեջ չէ, այլ նրա կազմիչ մասերի մեջ: Մետեորիտների մեծ մասը յերկաթից է կազմված, բայց կարող է պատահել, վոր տունգուսյան մետեորիտը մի այնպիսի նյութի մասնիկ է բերել իր հետ, վորը յերկրի վրա չկա և վորը կոգնի մարդկային հարցասեր մտքին շատ բան բաց անել նրանից, ինչ վոր դեռ բացված չէ: Չե՛ վոր յերկնքից ընկած քարերն արդեն շատ բան ասացին մարդուն յերկնային մարմինների կազմի մասին:

Տայգա ընկած մետեորիտով հետաքրքրվեցին Սիրիերի գիտնական աշխատավորները, սակայն նրանց փորձերը գտնելու այն տեղը, վորտեղ նա ընկավ, հաջողություն չունեցան: Հիմնվելով այն անձերի ցուցմունքների վրա, վորոնք գնացրից էյին դիտել հրեղեն գունդը, գիտնականներն իրենց վորոնումները սահմանափակեցին Կանսի քաղաքի շրջանով, վորովհետեւ ականատեսները պնդում էին, վոր գունդն ընկավ ինչվորայտեղ, բոլորովին մոտիկ: Բայց յեթե հետազոտողների մտքովն անցներ վորոնումները փոխադրելու հինգ հարյուր կիլոմետր դեպի հյուսիս, նրանք միևնույն բանը պետք է լսեին անգարամերձ գյուղերի բնակիչներից — հրեղեն գունդն ընկավ ա՛յ այտեղ, Անգարայի

այն կողմը»... Իսկ յեթե մի յերկու հարյուր հիսուն կիլոմետր ել առաջ շարժվեյին, նրանք պետք է վճռեյին, վոր մետեորիտը պետք է վորոնեւ նույնիսկ վոչ ել Անգարայի այն կողմը, այլ ել՝ ավելի հեռու—պողկամեննայա Տունդուկա գետի այն կողմը:

— Ահա այնտեղ,—պետք է մատնանշեր տունդուկա—վորսորդը, այս գետի այն կողմը,—մեծ հրաշք յեղավ: Ավանկին¹⁾ կարծում եր—վերջը յեկավ: Ազդին թափում եր տայդան, վերջ տարիս յեղջերուներին: Անտեղ մի գնա, բա՛յե, Ազդին դարձյալ կբարկանա...

Այն մարդկանց, վորոնք վորեւ առարկայի անկումն են դիտում հորիզոնի այն կողմում, միշտ ել թվում ե, վոր այդ առարկան բավական մոտիկ ե ընկնում, քան թե իրոք ե: Այդպես պատահեց մետեորիտի անկման հետ:

Իսկ այդ ժամանակ սկսվեց պատերազմը, հետո՝ հեղափխությունը: Տունդուկայան մետեորիտի մասին մոռացան և միայն տունդուկաները՝ յերեկոներն իրենց խարույկների մոտը ժամանակ անցկացնելով, հիշում եյին յերբեմն, թե ինչպես Ազդին թափում եր տայդան, չպըրտում դադաները, վերջ եր տալիս յեղջերուներին: Բարկացկո՛տ դաժան՝ Ազդին:

1) Տունդուկաներն իրենք իրենց «Ավանկին» կամ «Եվանկին» յեն անվանում:

2) Բայի—բարեկամ ընկեր:

ՆԱԽԱՊԱՏՐԱՍՏՈՒԹՅՈՒՆ ԵՔՍՊԵՐԻՑԻԱՅԻ ԱՌԹԻՎ

Այդ 1921 թվականի մարտի 21-ին եր: Սառնանդուր մառախուղը պատել եր Լենինգրադը: Լուսամուտից դուրս խտանում եր մթնաշաղը:

Ժամանակն եր, վոր գիտությունների Ակադեմիայի աշխատակից Լեոնիդ Ալեքսևիչ Կուլիկին ավարտեւ իր աշխատանքը մեներալոգիական թանգարանում: Նա արդեն գլխարկը դրեց, յերբ սենյակ մտավ «Мирозедение»¹⁾ հագեսի խմբագիր Սվյատսկին:

— Այս բանը, հավանորեն, ձեզ կհետաքրքրի,—մեկնեց նա Կուլիկին մի կտոր թուղթ:

— Այո՛, այդ հետաքրքիր ե,—ասաց նա, թղթիկը կարդալով և դրպանը դնելով այն,—յեա կզբաղվեմ այս գործով:

Գիտնականի պահած թղթիկը 1910 թվականի հին հատվածական որացույցի հուլիսի 15-ի թերթիկն եր: Այդ թերթիկի հետևում հաղորդագրություն եր տպագրված այն դեպքերի մասին, վորոնք տեղի յեն ունեցել Սիբիրում 1908 թվականի հունիսի 30-ին:

Մտածողությունը տունդուկայան մետեորիտի մասին ամբողջովին արեց Կուլիկին: Մոսկվա միջնորդություն ուղարկվեց միջոցներ

1) «Աշխարհադիտություն»:

բայ թողնելու մասին՝ մետեորիտային եքսպե-
դիցիայի համար, իսկ մի քանի որից հետո Կու-
լիկը քաշվելով բարձրանում եր լայն սան-
դուխտներով զեպի Ժողովրդական Կոմիտա-
րենի խորհրդի ընդունարանը:

— Ժողկոմխորհի նիստը նշանակված ե ժա-
մի վեցին, — ասում ե գիտնականին պաշտպա-
նողական Ֆրենչ հաղած մի մարդ, — բարի հա-
ճեցեք այդ ժամանակ գալ անձամբ զեկուցում
տալու համար:

Կուլիկը շուտ ե գալիս և ուղղվում ե զեպի
յեկքի դուռը: Հանկարծ լսում ե.

— Ընկե՛ր, մի րոպե...

Վերադառնում ե զեպի դրասեղանը:

— Ասացե՛ք, — մի փոքր չիռթված ասում ե
Ֆրենչով մարդը, ուշադրությամբ գիտելով
գիտնականի վտանները, — միթե՞ դուք ուրիշները
չունեք:

— Ուրիշներ՝ ըր—դարմացած կրկնում ե, հար-
ցը Կուլիկը: Յես՝ ճիշտն ասած, չեմ հասկա-
նում թե ինչի՞ մասին եք խոսում... — Յեվ նույն
պես դարձնում ե իր հայացքն իր յեկայն վոտ-
ների վրա:

— Ա՛յ, ահա եթ ինչի մասին ե ձեր խոսքը,
— հանկարծ գլխի յե րնկնում նա, նկատելով,
վոր իր ձախ վտանամանից դուրսան դուրս ե ըն-
կել, — իսկ յես արդեն կարծեցի, վոր իմ վտանե-
րը ձեզ չափադանց յերկայն թվացին... — Իրոք
վոր յես ուրիշ վտանամաններ չունեմ,

սակայն Ակադեմիայում խոստացան, վոր չու-
տով տալու յեն...

— Բայց դուք մի անհանգստանաք, — ավե-
լացնում ե նա, — նիստին յես ամուր կոչիկներով
կներկայանամ, — րնկերիցս կխնդրեմ: Նա հենց
այժմ նոր վոտնամաններ ստացավ:

— Բայց մի՞թե չեք մըսում: Ներբանները
բոլորովին թափվել են:

— Մի քիչ թրջվում ե, ճիշտ ե, թեպետ և
յես քիչ եմ ման գալիս: Ահա յես այժմ կվերա-
դառնամ տուն և կչորացնեմ վառարանի վրա:

Ֆրենչով մարդը ժպտում ե և վերցնում ե
մատիտը: Մի քանի տող գրելով, նա բրկ-նոտի
թղթիկը մեկնում ե գիտնականին:

— Գնացեք այս հասցեյով և վտանամաններ
ստացեք: Այլապես դուք անվոտ կմնաք...

Յեվ ամուր կերպով սեղմում ե գիտնականի
ձեռքը:

ՏԱՅԳԱՅԻՆ ՁՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ

Կուլիկն իր ակնկալությունների մեջ չսխալ
վեց: Տունդուսյան մետեորիտի գործն իր հո-
վանավորության տակն առավ Ժողկոմ Ա. Վ.
Լուսաչարսկին, վորը Լուսժողկոմատի միջոցով
այն ժամանակի տասը միլիոնից ավելի հատկաց
րեց մետեորիտային եքսպեդիցիայի համար:
ՃՀՖԿ ձրի վազոն հատկացրեց: ՀԱՄԿԳԿ նա-
խագահությունը համապատասխան մանդատ
ովեց, իսկ մատակարարման հիմնարկները

պարենի և պիտույքների մի թեթև բաժին բաց թողին Կուլիկին:

Տեական ուղեգնացության համար դեպի տայգու խորքերն այդքան շատ անբավարար եր, սակայն ինչ՞ կարող եր տալ մի յերկիր, վոր նոր եր սկսել տնտեսական շինարարությունը: Կարևորն այն եր, վոր հանելուկային մետեորիտի ուսումնասիրության համար առաջին քայլն արված եր, իսկ գիտնականի համար արդեն հենց այդ միակն եր կարևոր:

1921 թվականի ամառն ու աշունը վկաների ցուցմունքները հավաքելու վրա, յեն անցնում մետեորիտի անկման մասին: Սակայն Կուլիկին հաջողվում ե մեկնել տայգու խորքը «տունգուսյան գարմանայիքը» վորոնելու համար միայն 1926 թվականին: Այդ ժամանակ, ի միջի այլոց, մետեորիտով հետաքրքրվեցին նաև արտասահմանում: Չեռներից ամերկացիքն արդեն ասում խոսում եյին սեփական եքսպլիզիցիայի պատրաստություն տեսնելու մասին:

Այս բանն անհանգստացնում ե գիտնականին. այստեղ ել նույն բանը դուրս չգա՞, ինչ վոր պատահեց հանածո կենդանու—իխտիոզավրի ձվի հետ: Վաղուց անհետացած այդ կենդանու քարացած ձուռն ուսս գիտնականները գտան, սակայն այնպես դուրս յեկավ, վոր ամերիկացիներն այդ դյուտի մի մասն իրենց վերագրեցին:

Յերկյուղն անցավ, յերբ Կուլիկը վերջապես վազոն նստեց, —այժմ ամերիկացիք ել ա-

ռաջ չեն ընկնի: Ամպամած Լենինգրադը հետեւումը մնաց: Լուսամուտների մոտով մուգ շերտով անցնում են Վյատկայի և Վոյոգդայի անտառները: Նրանց հետեւից ցցվում ե յերկինքը փշակատար Ուրալը: Անծայր հարթավայրով հետ ե փախչում Բարաբինյան տափաստանը: Ահա և տայգան, գողգոված ու մռայլ, վոր իր խորքերումն ե թաղցրել «յերկնային հրաշքը»:

Վոչ սիրալիր կերպով ընդառաջեց նա գիտնականին, վախեցնելով քառասուն աստիճանի սառնամանիքներով, անյեղանելի ձյուներով: Սակայն այդ բանը նրան չչփոթեցրեց: Տայգետում իջնելով, նա սահնակով հասավ Կեթմի՝ Անգարա գետի վրա—վերջին ավանը դեպի հյուսիս տանող ճանապարհի վրա: Այստեղ սահնակը բեռնատարի փոխանակելով, տայգային չավիղներով շարունակեց ճանապարհը, դեպի Պոդկամենայա Տունգուսկա: Իսկ պետառևտրական Անովար Փակտորիան հասնելով, նա արդեն մետեորիտի անկման տեղի անմիջական մոտերքումը լույս ընկավ:

Տունգուսները Փակտորիա յեն գալիս մորթիներ փոխանակելու ալյուրով և վառողով: Յեմ թեպետ այդ անհավատ մարդիկը մետեորիտի անկման մասին տհաճությամբ են խոսում, այն ել վոչ ուրիշ կերպ, բայց յեթե կիսաձայն (Ագդին կլսի), Կուլիկին հաջողվում ե այս ու այն տեղեկություններն ստանալ նրանցից դեպքի տեղի մասին: Մետեորիտը պետք ե վորոնել Պոդկամենայա Տունգուսկայի

մյուս կողմը, ինչ վոր տայգային խուլմո գետի վերեններում:

Սակայն տայգան չի կամենում բաց անել դադարները: Այդ շրջանը թափանցելու առաջին փորձն անհաջող է վերջանում:

Բեռնակիր ձիերի ույժից վեր է պայքարել տայգայի դեմ: Թաղվելով ձյունի մեջ, նրանք մրրկաթափի*) մեջ ջարդում են իրենց փոտները և շուտով ուժասպառ լինում: Յեղջերուներ պետք էլին. նրանք անցնում էլին արաերը, փորտեղ ձին չի կարողանում անցնել. բայց ինչպե՞ս պետք էր ճարել այդ կենդանիներին: Սարսափելի վողու ցասումից վախենալով, տունդունեքը վճռականորեն հրաժարվում են վորե ոգնություն ցույց տալ եքսպեդիցիային:

—Սա սարսափելի տեղ է, ավանակներն այնտեղ չեն գնում,—պնդում են նրանք, շարժելով փրչոտ գլուխները:

Վերջապես մի տունդուղ համաձայնում է: Նա հանձն է առնում եքսպեդիցիային հասցնել մինչև այն տեղը, փորտեղ սկսվում է մեռած տայգան: Սկսում են պատրաստվել: Տունդուսը յեղջերուների վրա բարձում է իր դագեն և եքսպեդիցիայի բեռները, իսկ ճանապարհին վերցնում է իր կրտսեր կնոջը, ծծկեր մանկանը, մեծ աղջկան և քրոջ փոքրահասակ վորդուն:

1) Մրրկաթափ թարգմանված է сурь лоск բառը, փոր նշանակում է մրրկից թափված ծառեր և ճյուղեր:

Մանուշ. Խմբ.

կայանատեղում մնում է նրա յերկրորդ ավագ լիներ Նույն Քանակությամբ յերեսանների հետ:

—Դու պետք է կերակրես սրանց, իսկ պառավը կկերակրի մյուսներին,—բացատրում է նա Կուլիկին:

Ինչպես և պետք էր սպասել ճանապարհորդությունն այդպիսի բազաժով շատ ել արագ չէր կատարվում: Յեւ անտառի մարդն ինչո՞ւ պետք է շտապեր: Նրա տունն այնտեղ է, փորտեղ տայգա կա, իսկ այստեղ տայգան վոչ վերջունի, վոչ ծայր: Բացի դրանից, յերկայն «լյուչեն»¹⁾ բեռների մեջ շատ համեղ բաներ ունի՝ հաց կարագ, կոնսերվաներ, թեյ: Առավոտյան թեյ խմելը սովորաբար յերկու ժամից պակաս չէր տևում: Հետո տունդուս գնում էր անտառ յեղջերուներ հավաքելու, վորի վրա նույնպես շատ ժամանակ էր կորչում: Յեղջերուներ գրտնելով, սկսում էլին դագեն հավաքել և բեռները կապել և դրանից հետո միայն ճանապարհ ընկնում: Իսկ մի հինգ կիլոմետր անցնելուց հետո, տունդուսն սկսում է իր չորս կողմը նայել—ժամանակ էր դագեն տնկել նոր գիշերատեղի համար:

Այսպես շարունակվում էր տաս օր: Տասն և մեկերորդ օրը տայգան լուսավորվեց՝ առաջը մի ահագին տարածություն բացվեց, վորի վրա բոլոր ծառերը թափված էլին: Դահուկներով

1) Լյուչեն—ոռւ. Կուլիկին յերկայն էլին կոչում նրա յերկայն վոտների համար:

գնացող տունգուսը կանգ առավ և վճռապես հայտարարեց.

—Յե՛ս վերջացրի, ել դենը չեմ գնա...

Իզուր եր նրան համոզել—վոչ մի բարիքի համար նա չեր համաձայնի վոտ դնել սարսափելի տեղը: Այդ այն մրրկաթափի սկիզբն էր, վոր առաջ բերեց ահեղ Ադդին: Յե՛վ ահա գիտնականի առաջ մի խնդիր ծառայավ՝ ինչ՞ պետք է անել: Տունգուսի պատմածից դատելով, մրրկաթափն ահագին տարածութունն է բռնում, և մինչև նրա կենտրոնը դեռ մի քանի որովա ճանապարհ է մնում: Եթսպեղիցիան կարող կլիներ առաջ շարժվել նաև առանց ուղեցույցի, բայց... բանից դուրս յեկավ, վոր տունգուսական փոքրիկ ընտանիքը շատ լավ ախորժակ է ունեցել: Եթսպեղիցիայի բեռներում մթերք քիչ էր մնացել...

Ստիպեցին դատարկաձեռն հետ դառնալ ֆակտորիան:

ԱՐԿԱԾՆԵՐԻ ՃԱՆԱՊԱՐՀԻՆ

Տունգուսից բաժանվելով՝ Կուլիկը նոր պլան կազմեց—մթերքները շավիղով տանել ֆակտորիայից հարյուր կիլոմետր դեպի հյուսիս, իսկ այնտեղից մետեորիտին մոտենալ գետակներով: Գարունը բացվում էր Ձյունը նրստում էր, թանձրանում: Գետերի վրա սառույցի վերի մասը հալչել ջուր եր դարձել:

Ժամանակ չկորցնելու համար վորոշեցին

այդ ջրի վրայով լողալ: Բայց մինչդեռ լաստ եյին շինում, սառույցն սկսեց կոտրվել և խելացիությունը թույլ չտվեց այդ համարձակ ճանապարհորդությունն անել: Ստիպված յեղան սպասել: Յերկու լաստ կապեցին. մեկի վրա ձիերին դրին, մյուսի վրա պարեն և դործիքները բարձան:

Վերջապես գետը բանակատեղու մոտ ազատվեց սառցից: Լաստերն իջեցրին, մնում էր միայն հրել՝ անիմանալի ճանապարհն ընկնելու համար: Այդ ժամանակ անտառի ծայրին մարդկային մի կերպարանք յերեվաց տունգուսական յերկայն շապիկ հագած, վորը զանադանագույն զուկերից էր կարված:

— Գնո՛ւմ ես, բա՛յե—դիմեց գիտնականին այդ մարդը:

— Դե՛հ, գնա՛, գնա՛: Այնտեղ անցնում ես Դիլյուշման, հետո կնկնես Խուշմո, նրանով կանցնես Ուխադիտտա, իսկ այնտեղ կտեսնես Մեծ Ճահճի առվակը: Յես չնորհհակալ կլինեմ Ազգուց, յեթե նորից տեսնեմ քեզ...

Դա տունգուսական շաման էր¹⁾: Վերջին խոսքերով նա ուզում էր նախազգուշացնել համարձակներին այն վտանդից, վորն սպասում է նրանց մեռած տայգայի յերկրում: Բայց թող կռիռա իրեն համար—այժմ Կուլիկը ճանապարհի ճիշտ մարշրուտ ունի: Դիլյուշմա,

¹⁾ Շաման—տունգուսական կաթող:

Խուլմա, Ուխտագիտատա—դրանք այն գետերի անուններն են, վորոնցով պետք է նավարկեր եքսպեդիցիան: Հոսանքը ընդգրկում է լաստերը և գետովը տանում նրանց գետի ցած:

Շրխ'կ—լաստերն ընդհարվեցին սառցակույտին: Դեռ չեյին կարողացել ուշքի գալ, յերբ հետևից, լաստերը ջարդ ու փշուր անելու սպառնալիքով, սողացին սառույցները: Յերկու որ ու գիշեր կանգ առան, դաժան պայքար մղելով սառույցների դեմ: Յերրորդ գիշեր ափ դուրս յեկան գիշերելու, իսկ յերբ առավոտյան զարթնեցին, գետնի վրա վոչ սառցակույտ կար, վոչ լաստեր...

Սառցե բարյերը պատռել տարել եր լաստերի հետը միասին: Դեռ ամեն ինչ լաստերի վրա յեր—ծիյերը, մթերքը, զենքերը...

Բանվորները վախեցան և պատրաստ եյին հրաժարվել առաջ գնալուց: Ամբողջ հուլիսը նրա վրա յեր, թե հետևյալ սառցակույտը լաստերի առաջը կկտրի: Այլապես՝ կորչելու յեն—առանց պարենի և զենքի տայգայից գլուխ չես թափի: Բարեբախտաբար, լաստերը հեռու չեր տարել:

Հետևյալ որը նորից խրվեցին սառույցների մեջ և այն ել առանց հույս ունենալու թե շուտով պատռվածք կբացվի: Վորսչեցին քարչելով հանել լաստերը սառցակույտի միջով: Սկսեցին բեռը թափել: Լաստերից մեկն արդեն բեռից ազատ եր, մյուսի վրա դեռ մի քիչ բան մնացել եր: Այդ մոմենտին սառցակույտը

պատռվեց, ինչպես հասած խոց: Այս անգամ լաստն ընդմիջա տարվեց: Նրան չգտան:

Գարունն այդ ժամանակ բուռն կերպով բացվում եր, գետը շուտով մաքրվեց սառցից: Իսկ յերբ սառույցն անհետացավ, նրան փոխարինելու յեկան խուլթերը: Գրեթե ամեն մի կիլոմետրի վրա պետք եր լինում բեռը թափել, խուլթերի (գետահունի ժայռ) միջով շալակով տանել ծանրոցը, հետո իջեցնել լաստը: Այդ բանը շատ ժամանակ եր խլում, բայց դրա փոխարեն, այնտեղ, վորտեղ գետը մաքուր եր, սուրճում եյին գրեթե զնացքի արագությամբ:

Բայց ահա և Խուլմա գետի գետաբերանը, վորի մասին հիշում եր շամանը: Այժմ պետք եր հոսանքին հակառակ լողալ, բայց նա այնքան սրբնթաց եր, վոր կաշեփոկների մեջը դրված ձին դժվարությամբ եր տանում ծանրապես բեռնված լաստը: Բոլորը, առանց եքսպեդիցիայի պետի բացառության, կաշեփոկներից բռնած ոգնում են ձիուն: Իսկ այստեղ նոր խոչընդոտ—գետը նեղ ե և հաճախ արդեն են դառնում գարնանային հորդությամբ բերվող ծառերի լիցքերը: Նրանց պետք եր մաքրել, այլապես լաստը չեր անցնի: Հաղթահարեցին լիցքերը—սկսում են խուլթերը, անցան խուլթերը—ծանծաղուտի մեջ խրվեցին: Յեվ այսպես անվերջ:

Սակայն նպատակը մոտ է—տայգան սկսում է փոխել իր տեսքը: Հետզհետե ավելի

ու ավելի հաճախ սարալանջերում ինչ վոր կունդ տեղեր են յերևում, վորոնց վրա բոլոր ծառերն արմատահան են արված: Դա սովորական տայգային մրրկաթափ չէ, վոր հաճախ եւշատահում տայգայում—փոթորիկն այգայիսի կանոնավոր շարքերով չի դարսում ծառերը: Իսկ այստեղ անտառն այնպես է ընկած, ասես թե դիտմամբ են արել այդ—ծառերն արմատահան չուռ տալով, դարպել են շարքերով—ծայրերը մի կողմի վրա: Սովորական մրրիկը միթե՞ կարող է նման բան անել: Վո՛չ, այստեղ ինչ վոր մի ուրիշ ույժ է գործել:

ՄԵՌԱԾ ԱՆՏԱՌԻ ՅԵՐԿԵՐԸ

Ահա թե ինչ արձանագրեց Կուլիկն իր որստեղծում նրանից հետո, յերբ եքսպեդիցիան հասավ մինչև մեծ ճահիճը, վորի մասին հիշում եր տունգուսյան շամանը:

«Դարձյալ յերկու որ անցավ, մինչև վոր հաջողվեց փերջապես սեղմել լաստը ծանծաղուտ դարձած զետով դեպի առուն և բանակ դնել: Այստեղ հանգիստ առնելով, մենք հետո յերկու որ գնում եյինք դեպի հյուսիս, հսկայական ճահճի մոտով, վորը ներկայված եր լեռների կիսաշրջանում: Տայգան ընկած եր գետի վրա, ընդառաջ գալով մեզ իր ծայրերով և միայն ծառերի մի մասն եր կանգնած արմատի վրա: Բայց այդ մի սարսուռ ազդող անտառ եր—բոլոր ծառերն առանց կեղևի և վոստի եյին և ի-

րենց վրա ուժեղ այրվածքի անտարակուսելի հետքեր եյին կրում: Սև՛, մեռա՛ծ անտառ: Դարձյալ մի տաս կիլոմետր և շուրջը ամեն ինչ մեկ է: Մրրկաթափը ծածկել եր լեռների լանջերը, բայց այժմ տապալված անտառի ծայրերը ընկած են վոչ թե դեպի հարավ, ինչպես առաջ, այլ դեպի հյուսիս:

«Լեռնանցքի վրա մենք նոր բանակ դրինք և յես սկսեցի լեռներով պտույտ անել մեծ ճահճի շուրջը: Գողավորությունից դեպի արևմուտք մրրկաթափը ծայրերով դեպի արևմուտք եր ընկած. չուռ յեկավ դեպի հարավ—մրրկաթափի ծայրերը նույնպես դեպի հարավ դարձան. իսկ դեպի արևելք անցնելով, յես այդտեղ ել միլենույն որինաչափությունը հայտնաբերեցի—տապալված անտառը ծայրերով դեպի արևելք եր ընկած:

«Տարակույս չկար, վոր ճահճի շուրջը պտտվելով, յես պտտվեցի մետեորիտի անկման կենտրոնի շուրջը: Շիկացած գազերի հրեղեն հոսանքով և կարծր մարմինների յերամով մետեորիտային մասսան հարվածել եր գողավորությունը: Ինչպես, վոր ջրի հոսանքը, մակերևույթի վրա ընկնելով, ցայտեր է փռում չորս կողմը, այդպես ել շիկացած գազերի հոսանքը, գետնի մեջը խրվելով, պայթյունի անդրադարձումով է կատարել այս բոլոր ավերումը: Ֆիզիկայի որենքների համաձայն՝ այստեղ պետք է լինի նաև մի այնպիսի գոտի, վորտեղ ծառերը կարող եյին արմատի վրա

մնալ,—այդ այն տեղն է, վորտեղ յերկրի մակերևութից անդրադարձած գազերի ալիքը յերկրի վրայից համեմատաբար ավելի բարձր է անցել: Յեւ վայելիսի գոտի կա այստեղ—գա մեռած, կեղեից և ճյուղերից զրկված անտառն է, վոր յեզերում է Մեծ Ճահիճը:

«Հետո յես նորից սկսեցի շրջել ճահճի չորս կողմը, նեղացնելով շրջանները: Գողգոթայի շրջանի մեջ մեռած անտառի հետևում, հյուսիս-արևելյան մասում, յես հայտնաբերեցի տաս հարիւր ձաղար-խառնարան, վորոնք չափազանց նման էին լուսնի ձաղար-խառնարաններին: Նրանց ավելի ճիշտ եր նկարել ճահճի տունդրային մասում, վորտեղ դեռ չէր կարողացել վերականգնել ինչպես հարկն է գազերով այրված բուսական ծածկույթը:

Ձաղարները զանազան մեծություն ունեն: Նրանց տրամագիծը 10-ից մինչև 50 մետր է: Խորությունը չորս մետրից ավել չէ, բայց թե ի՞նչ խորությամբ են մտել մթնոլորտի բեկորները հողի մեջ—դեռ չի կարելի ասել՝ ձաղարները լցված են հեղուկ տիղմով: Յերբ յես նրանցից մեկի մեջը մտա մինչև կուրծքս խորասուզվեցի հեղուկ ցեխի մեջ և հազիվ կարողացա դուրս պրծնել»:

Յեւ այսպես, խնդրի առաջին մասը, վորը ծառայել եր Կուլիկի առաջ, կատարված եր—յերկնային քարի անկման տեղը գտնված եր: Այժմ մնում եր սկսել գետնից հանել մետեորի-

տի այն կտորները, վորը փչրվել էին յերկրային մթնոլորտին չփվելիս: Մետեորիտները խրվում են յերկրային մթնոլորտի մեջ ահռելի, այսպես կոչված՝ կոսմիկական արագությամբ, վորը հավասար է մոտավորապես քառասուն կիլոմետրին մեկ վարկյանում: Այդ արագության հետևանքով ամենաուժեղ կերպով խտանում է ոգը, վորի ջերմության աստիճանը հասնում է մինչև մի քանի հազար աստիճանի: Հենց այդ ել առաջացնում է մետեորիտային զանգվածի շուրջը շիկացած գազի ամպ, վորը գնդաձև է: Այդպիսի գունդը կոչվում է Բոլիդ:

Մետեորիտի չփման մոմենտում յերկրի մակերևութի հետ, նրա անկման արագությունը նշանակալից չափով նվազում է, բայց այնուամենայնիվ տվյալ դեպքում, շնորհիվ մետեորիտային զանգվածի հսկայական մեծության նա շատ մեծ եր: Մետեորիտի հսկայական ճնշումը ողի վրա հավասարազոր է հզոր հարվածի, այդ պատճառով ել մթնոլորտի մեջը մտնելով, այդ մետեորիտը պետք է մանր մասերի վերածվեր: Նրա մասերը հանելու համար, յերկարատև ժամանակ եր պահանջվում—պետք է մի շարք նախապատրաստական աշխատանք կատարել, իսկ դրա համար անհրաժեշտ էին շատ բանվորներ և վորոշ գործիքներ: Մինչդեռ երապեդիցիայի առաջ դարձյալ պարենի խնդիրը ծառացավ. միայն չորս ուղիս կարեն եր մնացել:

Տայգան կատակ անել չի սիրում: Իր խոր-

քերում պատսպարան տալով ամեն մի զազանի և թռչնի, նա միևնույն ժամանակ միշտ սովից մեռնելու ոտվականով է սպառնում մարդուն:

Յերբեմն դժվար է լինում վոչս ճանկել, իսկ մեռած անտառի Յերկրում նա ամենևին չերևաց:

Պետք եր դարձյալ վերադառնալ և այդ վերադարձը փախստի յեր նման: Ինչքան ել կրճատում էյին բաժինները, բայց և այնպես ուտելիք չմնաց բոլորովին: Մի յերկու անգամ ճահիճներում բաղեր խփեցին, մի անգամ ել հաջողվեց մի քիչ ձուկ բռնել գետում: Մնվում էյին գլխավորապես «փունջերով» տայգային բույսով հովանոցավորների ընտանիքից:

Անովար Փակտորիան հասնելով, Կուլիկն արձակեց իր ջոկատը և՝ նավակով իջնելով Պոդկամենից տունդուսկայով դեպի Յենիսեյ, վերադարձավ Լենինգրադ:

Հաջորդ դարնան նորից սկսեց պատրաստվել ճանապարհ ընկնելու դեպի մեռած անտառի Յերկիրը:

Այդ արդեն ավելի նախապատրաստված եքսպեդիցիա յեր, սակայն գիտնականի համար հաղիմ հազ վողբերդական կերպով չվերջացավ:

Բանը Չամբե գետի վրա պատահեց: Սահանքա ժայռերի վրայով էյին անցնում: Յերկու նավակ արդեն անց էյին կացել, մնում եր վերջինն անցկացնել: Այդ նավակում յերկու հոգի էյին նստած—Կուլիկը՝ դեկի վրա և բանվորը՝ քթի վրա, վորպեսզի ձողով հետ մղվեն

քարերից: Մյուսները նավակը պարանով քաշում էյին ավից:

Յերբ նավակը մոտեցավ գլխավոր ավազակույտին, հոսանքի ուժով նրան դրեց կողքի վրա, իսկ հատեյալ ակնթարթին ջրով լցվեց նավակն ու հատակն իջավ: Բանվորը կարողացավ դուրս թռչել քարի վրա, իսկ Կուլիկը նավակի հետը միասին սուղվեց: Մի բոպե նա յերևեցավ կատաղի ջրապտույտում, բայց հետո իսկույն ել ծածկվեց: Պատահումը փրկեց. գիտնականը մի վտտքով այն պարանի մեջը խճճվեց, վորը կապված եր նավակից,—հենց այդ եր, վոր թույլ չտվեց հոսանքին չալտելու նրան քարերի վրա: Զրի յերեսը դուրս գալով յեկրորդ անգամ, նա կարողացավ բռնել իրեն նետված պարանի ծայրը:

Այի դուրս գալով, Լեոնիդ Ալեքսանդրովին ամենից առաջ ձեռքն իր ակնոցներին տարավ:

—Այ, սրան հաջողություն կասեն, սաղ սալա մաթ են,— բացականչեց նա, զննելով ապակիները, իսկ, հետո, ասես թե վոչ մի բան ել չի պատահել և առանց յերկար ու բարակ խոսք ասելու արկածի մասին, ձեռք առավ պարանը, վորպեսզի բոլորի հետը միասին նավակը քաշի:

Հասնելով մետեորիտի անկման տեղը, եքսպեդիցիան սկսեց աշխատանքները: Ամենից առաջ բնակատեղ կառուցվեց— յերկու ձմեռանոց, ինչպիսին չինում են իրենց համար վորսորդները զազաններ վորսալիս: Ամառ չոգ եր. արևի տակ ջերմութունը քառասուն աստիճանի յեր հասնում: Մինչդեռ եքսպեդիցիայի մասնակիցներն ստիպված էյին շարունակ շատ տաք հագնվել: Բացի յերկու-յերեք շապկից՝ տաք ֆուֆայկա կամ թանձր կտորից՝ բաճկոն, իսկ գլխին ձոթից կարած տոպրակ բացվածքներով՝ բերանի և աչքերի համար: Այդ բանն ստիպում եր անել տայգային զեռունը—մըժ-դուկների և մոժակների հրոսակները, վորոնք ամրանը վխտում էյին տայգայում: Նուրբ հագուստը չի փրկի խայթոցներից:

Սակայն վորչափ ել ձանձրալի լինի գեռունը, այնուամենայնիվ նրա դեմ կարելի յե պայքարել: Նրա դեմ, բացի հաստ հագուստից, ուրիշ միջոց ել կա, վորի մասին տունդուսներն ասում են, վոր «ձմրանը նա դառն և իսկ ամրանը՝ քաղցր»: Դա ծխատուն ե—փտած փայտից վառվող մեծ խարույկ: Բայց ահա նոր թշնամու դեմ, վոր գրոհել և մետեորիտ վորսացողների վրա, վոչ մի բանով չես պայքարի: Նա արդեն իրեն համար զոհեր ենչել մարդկանց մեջ—ամրան մեջ յերկու բանվորի վտանքն ու լնդերն սկսեցին ուռչել: Մի քանի օրից

հետո նման յերևույթներ հայտնաբերվեցին նաև կինոպերատորի վրա:

Դա ցինդան ե—և նրան բժշկելու միջոց չունեյին: Սաչիլն այսինքն՝ յեռացրած ջրով հարած ալյուրը, հետն ել խառնած մի քիչ յուղ և շաքար—ահա թե ինչ եր եքսպեդիցիայի ամենորյա կերակուրը: Այդպիսի պայմաններում միակ փրկությունը տայգուց անհապաղ դուրս գալն եր հանդիսանում:

Յեվ հիվանդացածներն իրոք վոր թողին մեռած անտառի Յերկիրը, սակայն նրանց հեռանալով եքսպեդիցիայի դրությունը չբարելավվեց: Մի վորոշ ժամանակից հետո յերկու բանվոր ել հիվանդացան, և ապա Կուլիկի ոգնականը: Առողջ մնացին միայն ինքը՝ Կուլիկը և մի բանվոր:

Պետք եր հեռանալ տայգուց, քանի դեռ չարժվում էյին վտանքը: Վոչ մի տեղից ոգնություն սպասելու հույս չկար: Մինչև ամենամոտիկ բնակավայրը, պետառևտրական ֆակտորիան հարյուր հիսուն կիլոմետր անտառային անանցանելի խորքեր էյին:

Կուլիկին առաջարկում ե իր ողնականին և հիվանդ բանվորներին անմիջապես թողնել տայգան:

—Իսկ դու՞ք—դարձացած հարցնում են նրան

—Առայժմ առողջ եմ և հյուս ունեմ, թե չուտով անձնատուր չեմ լինի հիվանդության: Յես մնալու յեմ...

— Բայց մեզնից վոչ վոք չի ուզում մնալ
այստեղ...

— Գիտեմ: Յես մենակ կմնամ:

— Դուք կատա՞կ եք անում:

— Վոչ մի կաթիլ: Յես պետք եմ մնամ,
վորովհետեւ մագնիտոմետրիկական նկարա-
հանումը չեմ վերջացրել...

Հետեյալ որն եքսպեդիցիայի բոլոր մաս-
նակիցները, բացի Լեոնիդ Ալեքսեևիչից, թո-
ղին Մեծ Ճահճը, բայց՝ ուղղակի գնալով, մո-
լորվեցին և ստիպված յեղան վերադառնալ:
Վորպեսզի իր աշխատակիցներին տալոց
հանի, դիտնականն առաջնորդեց նրանց մինչև
Փակտորիա: Այստեղ վերջին փորձն արվեց
ստիպելու նրան, վոր հրաժարվի իր համար-
ձակ մտադրությունից:

— Յեկեք գնանք մեզ հետ: Ախր դուք դը-
րեթե չունեք մթերք: Դուք տայգայում մենակ
կկորչեք:

Սակայն Կուլիկն անդրդվելի յեր:

— Դուք չափազանցեցնում եք, բարեկամ-
յերս,—պատասխանեց նա.—Հուսանք, վոր ինձ
վոչ մի սարսափելի բան չի պատահի: Ինձ մտ
ալյուր եմ նացել, իսկ դրանով կարելի չե՛ ապ-
րել: Կվերջացնեմ նկարահանումն ու կվերադառ-
նամ: Բարի ճանապարհ...

ՏԱՅԳԱՅԻՆ ՌՈՔԻՆԶՈՆՆԵՐԸ

Իր աշխատակիցներին ճանապարհ դնելով
Կուլիկը մնաց Փակտորիայում: «Փակտորիա»

խոսքն արտասանելիս՝ ձեր յերևակայության
մեջ, թերևս, պատկերանան մի շարք մեծ չեն-
քեր, խանութներ, պահեստներ, տասնյակ ծա-
ռայողներ: Վո՛չ. տվյալ դեպքում դա մի ինչ
վոր ավելի համեստ բան եր: Յերկու փոքրիկ գե-
րանակալ խրճիթ, յերեք թեքված մառան, մի
մարդ ցիգանի սև մորուքով, վոր կառավարիչ
եր անվանվում, յերկրորդը. այտը կապած մի
մարդ, վորը տնտեսական գանազան պարտավո-
րություններ եր կատարում և՛ վերջապես, մի
փոքրիկ կին հսկայական լապչիներ (կոչիկ) հա-
գած, վորը տղամարդկանց համար ճաշեր և
ընթրիքներ եր յեփում,—ահա թե ինչ եր ներ-
կայացնում Անովար Փակտորիան:

Այդ որերում Փակտորիայում ելի մի մարդ
կար—կեթեմացի վորսորդ Կիտիանը, վորը Փա-
կտորիայի համար խոտ եր հնձել: Ահա հենց դա
ել համաձայնեց ուղեկցել գիտնականին դեպի
մեռած անտառի յերկիրը: Կուլիկը շատ ուրա-
խացավ—այժմ նա ազատորեն կարող եր իր
խրճիթը տանել այն բեռը, վորը ինիկատի ու-
ներ:

Փակտորիայում ինչվոր մթերքներ կային
և գիտնականը կարող եր իր սակավիկ պաշարը
յրացնել Մեծ Ճահճում, բայց այստեղ մեկնելիս
նա վճռեց վերցնել մի ուրիշ բան—յերկու թերթ
յուսամուտի ապակի և մի փոքրիկ բուրժույ-
կա—յերկաթե վառարան խողովակների հետ
միասին:

Պատրաստվեցին: Ուտելիքից վերցրին մի-

այն այն, ինչ վոր անհրաժեշտ եր վերադարձի
ճանապարհին, իսկ մնացած բեռը բաժանեցին
այսպես. վառարանը խողովակներով Կիտիանը
չալակեց, իսկ ապակին՝ թղթի մեջը փաթաթե-
լով, վերցրեց Կուլիկին ինքը: Տայգայով հար-
յուր կիլոմետր տարածություն այգալիսի փըխ-
րուն բան տանելը, ինչպիսին ապակին ե, հեշտ
բան չե, սակայն գիտնականը հյուս ունեւր, վոր
ինքնայդ բանը հաջողությամբ գլուխ կբերի.
նա իր փխրուն բեռն այնպիսի խնամքով եր տա-
նում, ինչպես սիրող մայրն իր մանկանն ել չի
տանի: Բայց այստեղ չնախատեսնված բան պա-
տահեց:

Այդ՝ ճանապարհորդության վեցերորդ
օրն եր: Ժամանակի համաձայն ճանապարհորդ-
ներն արբեն տեղ պետք ե հասած լինեյին, բայց
մտածելով կրճատել ճանապարհը, տեղ-տեղ
ուղղակի եյին գնում: Այդ բանի հետեանքն այն
յեղավ, վոր ճանապարհը վոչ թե կրճատվեց այլ
յերկարեց—մի խորաձոր անցնելով, նրանք կոր-
ցրին ուղղությունը ե մոլորվեցին: Իլրումն՝
Կիտիանն ել հիվանդացավ ե՝ հազիվ եր կարո-
ղանում վտանքը շարժել, այնպես վոր գիտնա-
կանը ստիպված յեղավ վառարանն ել շալակել:
Բեռն այնքան ել ծանր չեր, վորքան անհարմար
եր տալու համար, սակայն Կուլիկը տանում եր
անտրտունջ: Խնամքով իջեցրեց նա իր բեռը,
յերը նրանք այդ յերեկո կանգ առան գիշերելու:
Վառարանը գրեց ծառի տակը, վերեւից խողո-

վակը վրեն դրեց, իսկ կողքին դեմ տվեց ապա-
կին:

Քիչ բան կար ուտելու, ուտի ստամոքս-
ները չադի) նաստոյկայով վողողելով, չուտով
քնով ընկան—քնած ժամանակ քաղցն այնպես
չի զգացվում: Հաշվում եյին, վոր յերեք օրից
հետո կհասնեն խրճիթը: Կուսկա պայծառ
գիշեր եր: Յերբեմն ինչ վոր տեղից մեղմ քամի
յեր փչում ե սոսավյուն հանում խիժոտ փիհի
ների բարձրունքներում:

Գիշերվա մեջ յերկաթի զրնգոցը զարթնե-
ցրեց Կուլիկին: Աչքերը բաց արեց: Ինչ վոր
մեկը շարժվում ե վառարանի մոտ:

Կիտիանն անդորը քնով քնած ե, քթի մեջը
խռացնելով: Խարույկը հանդավ ե միայն կար-
միք սուտակի նման առկայծում են վերջին ած-
խիկները, մոխրով սղոքվելով: Վառարանի մո-
տի խշխշոցը չի դատարում: Այնտեղ ինչվոր
մեկը կա: Զգուշությամբ տեղիցը բարձրացավ:
Այժմեղ բան, արջը բլիթներ թխելու պատրաս-
տություն ե տեսնում: Այստեղ ել մի միտք ե
ծագում—վատ չեր լինի դադանին սպանել, նրա
միտք յերկար ժամանակ կրավականանար:
Վոր տեղ ե վենտովկան: Շունչը բռնելով ձգվեց
դեպի հրացանը: Հանկարծ ծառի տակին դդը-
ղոց ե գաղանային մոնչյուն: Վառարանը մեկ
կումն ե թռչում, դադանը՝ վախից խելագարված

1) Զագա—յելունդներ՝ կեչի ծառի քների վրա, փոփոք
օտնիկ յեն նման: Սիրիւրապաները յերբեմն յեփում են նրանց
թեյի փոխարեն:

մյուս կողմը: Վերևից նրա վրա թափվեցին
յերկաթե խողովակները...

Յերկար ժամանակ լսվում եր, թե ինչպես
եր խուժում մացառուտը սաստիկ վախեցած
գազանը, իսկ յերբ ամեն ինչ խաղաղվեց, Կու-
լիկը վեր կացավ և մոտեցավ դեպքի տեղին:
Մնաք բարո՞վ, մտորումներ, լուսավոր ձմե-
րանոցի մասին: Ապակիները, վրոնց նա այն-
պես խնամքով եր տանում, փշուր-փշուր ելին
յեղել:

Յերրորդ օրվա յերեկոյան հասան խրճի-
թը: Փոքրիկ վառարանը տեղավորվեց ձմեռա-
նոցում և տաքություն ցողեց, սակայն, այն
տեղը՝ վոր նկատի յեր առնված լուսամուտի
համար, անձեռնմխելի մնաց: Նկարահանու-
թյան նյութերի մշակումը և բոլոր գրավոր աշ-
խատանքները պետք եր կատարել կամ կիսա-
խավարի մեջ, կամ խրճիթի դուռը բաց անե-
լով, կամ բաց յերկնքի տակ: Սովորական պայ-
մաններում բացությա աշխատանքը շատ հաճելի
կարող եր յերևալ, սակայն այստեղ այդ բանը
շատ մեծ դժվարությունների հետ եր շաղկապ-
ված—սկզբից չարչարում եր գեռումը, հետո
սկսեցին անձրևներն ու ցրտերը: Մոտենում եր
աշունը:

Մեկը մյուսի հետևից այսպես սահեցին ո-
րերը Մեծ Ճահճի վրա:

— Իսկ յերբ ենք դուրս գալու այստեղից—
հարց տվեց մի անգամ Կիտիանը:

Կսպասենք, մինչև փախիմները սառչեն,
այն ժամանակ յես կիտրձեմ ձադարները ահո
այս բանով,—գլխով արեց գիտնականը մագնի-
տոմետրի վրա.—Հը, ի՞նչ կա, ձանձրացար մի
քիչ:

— Ինչպես՝ չձանձրանա: Յեթե այստեղ
տայգա լիներ, ելի մի բան եր, բայց ախր այս
քամբախը: Նայում ես նրա վրա—և ուզում ես
չան պես վրոնալ: Վոչ գաղա՛ն, վոչ թռչուննե՛ր
ես տեսնում:

— Այո, վայրը շատ ել ուրախ տեղ չե,—
համաձայնեց գիտնականը:—Բայց գիտե՞ս ինչ:
Յերևակայենք, վոր մենք այստեղ յերկու հո-
գի յենք: Իրար դիմենք միայն հոգնակի թը-
վով...

Այդ օրվանից այդպես ել յեղավ:

Կուլիկը՝ Կիտիանին.

— Իսկ ժամանակը չե՞ արդյոք, ընկերներ,
վոր սկսենք թեյ խմել: Մենք այսօր կարգին
մրսեցինք...

Կիտիանը՝ Կուլիկին.

— Մենք այսօր վորսի ելինք գնացել և բա-
վականին հաջող:

— Ճարեցինք յերկու բուրունդուկ¹⁾: Ըն-
կերները ճաշից դոհ կմանան...

Կոմնակի մարդն այսպիսի խոսակու-
թյուններ լսելու յե, այս մարդկանցը խելածար-
ների տեղ պետք ե զներ, սակայն տայգային

¹⁾ Բուրունդուկ—գետնի սկյորու

ոտրինդոնների համար «հոգնակի թիվը» յերբեմն կուրյոզների և առողջ ծիծաղի աղբյուր էր:

ՍՈՎԻ ՈՒՐՎԱԿԱՆԸ

Տնտեսական աշխատանքներն ընկած էին Կիտիանի վրա: Մի անգամ նա ասաց գիտնականին.

— Իսկ դիտե՞ք, ընկերներ, մենք ստիպված ենք կրճատում անել:

— Յուզը վերջանալու վրա՞ յե:

— Վոչ միայն յուզը, այլ և չաքարը: Յուզից մի կտոր ե մնացել իսկ չաքարից՝ մի բուռ...

Ստուգելով պարենը, վորոչեցին—յուզի և չաքարի մնացորդները չծախսել, հետ քցելով նրանց տայգայից վերադառնալու ճանապարհի համար, իսկ այժմ սնվել գլխավորապես ալյուրի խաշիլով՝ և վորսի մսով: Սկսեցին վորսալ, սակայն բացի բուրունդուկներից վոչ մի վորս չէր պատահում: Ասենք այդ փոքրիկ դադաններն ել քիչ էին. մի բուրունդուկ ճանկելու համար՝ յերբեմն պետք էր լինում մի ամբողջ ուր կորցնել, իսկ ի՞նչ է բուրունդուկը, յերբ ամուսին վրա յես խորոփում: Մեկ անգամ կուլ տալու համար ել քիչ է:

— Վո՛չ,—վճռեց գիտնականը,— վորսորդության արդյունքները չեն արգարացնում այն աշխատանքը, վոր նրա վրա յե ծախսվում: Փորձենք ձկնորսությամբ պարասել:

Կողով դործեցին: Տասնյակ բավական խոր զամբուիկ բռնեցին: Մի շարաթ Կիտիան ուրախ էր գնում և նույնիսկ միքանի անգամ վորձում էր ինչվոր մի յերգ զլել: Բայց հետո դարձյալ մոռյվեց՝ ձուկը հեռացավ ձմերելու մի ավելի խոր գետի մեջ և բոլորովին դադարեց վորսվելուց:

Այն ժամանակ դարձյալ պատրաստվում էին բուրունդուկներ վորսալու, բայց այստեղ ել միևնույն բանը պատահեց: Բուրունդուկը հետաքրքիր գազանիկ է. նա սիրում է իրեն համար պարենի մեծ պաշարներ պատրաստել, կրթելով նրանց իր բունն այսի հետևում գտնվող տոպրակներով: Յեվ ահա յեղևնու շատ կաղիններ և զանազան բույսաբուսաներ կրթելով իրենց մատանները, գետնի սկյուռները փակ վեցին բներում և բոլորովին դադարեցին պատահելուց:

Նախաճաշին խաշիլ, ճաշին խաշիլ, ընթրիքին խաշիլ:

Յեվ այն ել տրվում էր ճիշտ այնքան, վորքան անհրաժեշտ էր, վորպեսզի սեփական ձեռքը կծելու գայթակղություն առաջ չգար:

«Յերանի թե ձմեռը շուտ գար», շատ անգամ մտածում էր Կիտիանը, թաղիծով նայելով մեռած անտառի տխուր տեսարանին: Նա գիտեր, վոր գիտնականը չի հեռանա այնքան ժամանակ, մինչև չհետադոտի ձագար-խառնարանները մաղնխառմետով: Մենա՞կ հեռանա: Վոչ. Կիտիանն այդ բանին ընդունակ չէ:

ինչվոր մի անգամ Կուլիկն ասաց.

— Ահա թե ինչ, բարեկամ. կես արա այն, ինչ վոր մնացել է մեզ մոտ նպարանոցում, վերցրու մի մասը քեզ համար և ճանապարհ ընկիր: Յես իրավունք չունեմ քեզ այստեղ սովամահ անելու:

Սկզբում Կիտիանը վոչ մի պատասխան չէ տվեց: Յեվ միայն այն ժամանակ, յերբ գիտնականը կրկնեց իր առաջարկությունը, տալիս ցին կարճ կերպով սաց.

— Յեկանք միասին և կզնանք միասին: Կը գնանք, յերբ ամեն ենչ արված կլինի, ինչպես պետք է...

Յեվ այդ մասին այլևս հարց չեր բարձրանում:

Իսկ ձմեռը գալ չեր ուղում, ասես թե մոլորվել էր հյուսիսի տունդերաներում: Արդեն հով տեմբերն էր: Քնելու պառկելիս, սպասում եյին, վոր գիշերը սառնամանիքը կչղթայի տիղմը ձագարների մեջ և նրանք մատչելի կդառնան հետազոտության համար, սակայն սառցի կեղևիկն այնքան բարակ էր, վոր շունն ել չեր դիմանա:

Վառվող վառարանի լույսից ուղտվելով, Կիտիանը մի անգամ նստեց հարյուրյերորդ կարկտանը դնելու իր վարտիկի վրա, իսկ Կուլիկը՝ դամվելով նրա կողքին, մատեմատիկական հաշիվներ եր անում: Փոքրիկ վառարանը տաքութուն եր ցողում: Լսվում էր, թե ինչ-

պես դրսից խուլ և միապաղաղ աղմուկ եր քամին:

Հանկարծ մի սուր վոռնոցի ձայն խանգարեց անդորդութունը: Շներն եյին դրսից հաչացին:

— Ահա այս նորութունն է, — գլուխը բարձրացրեց գիտնականը, — մեզ մոտ այդպիսի դեպք դեռ չեր յեղել...

— Յեվ ինչպե՞ս են հաչում, — ասեղը ցած դրեց Կիտիանը, — ուղղակի խեղդւմ են:

Վերցրին հրացաններն ու նետվեցին գիշերվա մեջ:

Բանը նման էր Կիտիանի պատմութան այն մասին, թե ինչպես մի անգամ բազեն սովամահ լինելուց փրկեց տալիսյում մոլորված մի մարդու. նրա վերևից թռչելով՝ թռչունն իր մագիլներիցը վար քցեց նրա առաջն իր բռնած սկյուռին: Այժմ շները հաչում եյին մի ահագին հոյակապ յեղջյուրներով յեղջերուի վրա: Նա՛րստ յերևույթին, պատահամբ եր ընկել այստեղ, վորովհետեւ մինչև այդ ժամանակ ուրինդոններին վոչ մի անգամ այդ գազանի հետքերը չեյին պատահել: Դատաստանը կարճ յեղավ: մարդկանց ինչվոր մի տաս քայլ մոտ թողեց Շների հաջոցին յենթարկված յեղջերուն սարսափահար յեղավ և մարդկանց ինչվոր մի տաս քայլ մոտ թողեց խավարի մեջ: Կուլիկը մեկ հրացանաձողությամբ նրան գետին ժռեց:

— Այժմ ապրո՞ւմ ենք: Նրա միսն ամբողջ ձմեռը մեզ բավական կլինի...

Այդ գիշեր չքնեցինք: Գիտնականը մշակում և ջոկջրկում էր յեղջերվի միսը, իսկ Կիրտիանն ընտրում էր համեղ կտորները և խորովում փոքրիկ վառարանի վրա: Արթուրն էյին նազ չորրը, կատարելապես բաժանելով իրենց տերերի ուրախությունը:

ՀՈՒՋՄՈՒՆՔ

Մի քանի օրից հետո, մի պղինձ յեղջերա միտ յեփելով, Կիրտիանն ուղևորվեց դեպի գետը, վորպեսզի գետի սառուցով պատած ժամանակը կողովը ջրից դուրս հանի: Գետն արդեն առաջին սառուցյն էր կապում: Ամեն օր կարելի յեր սպասել, վոր ձյուն կգա:

Մինչև գետը մոտավորապես յոթ կիլոմետր էր, սակայն Կիրտիանը շուտ վերադարձավ: Առանց ձմերանոցը մտնելու, ուղղվեց դեպի ճահճը, վորտեղ գիտնականն իր մագնիտոմետրովն էր դեգերում:

— Դուք վոչինչ չլսեցի՞ք—հարց տվեց նա Կուլիկին:

— Վոչ, — պատասխանեց նա. — Հը', ի՞նչ կա: Ինչո՞ւ դու այդպես շուտ վերադարձար:

— Մենք այստեղ մենակ չենք: Սուշմոյի այն կողմից յես յերկու կրակոց լսեցի...

Գիտնականը մի թեթև ձայն հանեց և մագնիտոմետրը տեղափոխեց մի ուրիշ տեղ:

— Իսկ այդ մասին դու ի՞նչ կարծիք ունես:

— Յես կարծում եմ, վոր ձմերանոցից չպետք է հեռու գնալ:

Փամփուշտներ ունենալն ել չի խանգարի...

Գնդակավոր փամփուշտներ իրոք, վոր քիչ ունեյին նրանք, իսկ նրանց դրուժյան մեջ փամփուշտները կարող էյին ավելորդ չերեւալ: Յեվ իսկապես, ո՞վ և ինչի՞ համար կարող էր մեռած անտառի Յերկիրը գալ: Վոր սորգներն այստեղ անելու բան չունեյին—վո՛չ տունգուսները, վո՛չ ուռաներն այստեղ յերբեք չեյին գալիս:

Այդ մասին մտածելով, Կուլիկը հիշեց այն առասպելը, վոր տայգան էր հյուսել նրա անվան շուրջը: Տայգում համոզված էյին, վոր մետեորիտի վրա աշխատելով, Կուլիկը յերկրնքից ընկած քար չի վորոնում, այլ՝ վոսկի...

Այն ել վոչ միայն վորոնում է, այլ արդեն գտավ—ամբողջ սարեր...

Այդ առասպելը գիտնականը լսել էր նաև Անգարայի վրա, Կեթմայում և Փակտորիայում: Այն ել էր լսել, վոր մարդիկ կան, վորոնք պատրաստ են սեփական աչքերով նայել այդ Փանտաստիկական վոսկու վրա: Գոնե Պոզկամեննայա Տունգուսկայի ձմերանոցներից մեկն էյին մտել ինչվոր մի քանի գինված կասկածելի մարդկի, վորոնք հետաքրքրվում էյին, թե ինչպե՞ս կարելի յե անցնել տայգա, Կուլիկի խրճիթի մոտ:

Մինչ փամփուշտներով էյին զբաղված, վրա հասավ գիշերը: Թանձր խավարը ճնշեց խրճիթը: Վորոշեցին հերթով քնել:

Ճարճատում եյին փայտերը վառարանում, վհատորեն հառաչում եր քամին պատերի հետևում:

Ժամանակը ձգձգվում եր, ասես թե չլթաներով կաշկանդել եյին: Վերջապես ծագեց աշնանային մռայլ լուսարացը:

Հսկողությունից հերթափոխությամբ ազատվելով, գիտնականը թիկնեց թախտի վրա, յերբ հանկարծ լսվեց Կիտիանի ձայնը.

— Սարից գինված ջուկատ ե իջնում...

Հրացանները լցրին և դուրս յեկան ձմերանոցից:

Իրոք, վոր—մի ամբողջ ջուկատ տաս բեռնակիր ձի: Կիտիանը մնաց ձմեռանոցի մոտ, իսկ Կուլիկին ընդառաջ գնաց: Սարից նկատեցին նրանց, սկսեցին քչել ձիերին: Ահա ձիավորներից մեկը մյուսներից առաջ ընկավ և արշավեց սարի տակը: Նրա կերպարանքն ինչ—վոր ծանոթ թվաց Կուլիկին: Յեվ հանկարծ լսվեց մի ձիչ.

— Վողջո՛ւյն Կուլիկին...

Լցված հրացանը մի կողմն ե թռչում, իսկ մի բուպեյից հետո յերկու մարդ իրար գերկն են սեղմում միմյանց:

Այդ ի՞նչպես նա իսկույն չճանաչեց նրան: Դա Ի. Մ. Սուսլովն եր, գիտնականի դործունյա ոգնականներից մեկը մետեօրիտի նրա վորոնումների մեջ: Այժմ նա եքսպեդիցիայով յեկավ, վորին Կուլիկին ոգնության եր ուղարկել խորհրդային հասարակայնությունը:

ՍՈՑԻԱԼԻԶՄԻՆ ԾԱՌԱՅԵՑՆԵԼՈՒ ՀԱՄԱՐ

Քաղված ք եքսպեդիցիային մասնակցողներից մեկի որատետրից.

«Հուզված մտքերով մենք մտանք տայգային շավիղը: Տայչետից մեր դուրս գալու նախորդակին սիրիբյան լրագրերը հաղորդեցին, վոր անգարամերձ գյուղերից մի քանի քսորական բանդիտներ են փախել, վորոնք ոպերացիաներ կատարելով Պոդկամենսկիյ Տունգուսկու վերեններում, հարցուփորձի յեն յեն թարկում տեղական վորսորդներին թե ինչպե՞ս հառնեն Կուլիկի խրճիթը: Բանդիտները կարծում եյին, վոր գիտնականը տայգայում վոսկի յե փրնոռում: Այդ անհեթեթ առասպելը մենք լսում եյինք Մերձոնգարիայի բնակիչներից շատերից»:

Բարեբախտաբար, յերկյուղն անձնուրաց գիտնականի վիճակի համար դուր անցավ: Հեռավորությունը և մրրկաթափը, վոր չորս կողմից չըջապատել եր նրան ամենահսկայական ծառաթափով, հուսալի պաշտպանություն եյին ծառայում նրա համար անկոչ հյուրերից: Գիտնականը և նրա միակ բանվորը, հավատարիմ Կիտիանն—առողջ յերևացին, բայց սաստիկ նիհարած կյանքի ծանր պայմաններից և անբավարար սնդից: Տարակուսա-

կան ե, թե նրանց կհաջողվեր դուրս գալ այս-
տեղից առանց կողմնակի ոգնության: Բացի
յեղջերուի մսից, նրանք գրեթե վոչ մի մթերք
չունեյին:

Չնայելով այս բանին, գիտնականը չեր
մտածում ընդհատել աշխատանքը, մտածելով
ավարտել այն միայն նրանից հետո, յերբ սառ-
նամանիքները ձազարները մատչելի կդարձնեն
հետազոտության համար: Եքսպեդիցիան անձ-
նական մասնակցությամբ ոգնեց Կուլիկին ա-
վարտել մագնիտոմետրիկական նկարահանու-
մը: Այժմ մնում է պեղումներ անել: Մետեո-
րիտի մասերը հողից հանելով, տունգուսյան
տայգու գաղտնիքները կբացվի և «յերկնային
յեկվորից» կվերցվի խորհրդավոր ծածկույ-
թը...

1928 թվականի դեկտեմբերին Կուլիկը վե-
րադարձավ Լենինգրադ, իսկ հաջորդ տարվա
դարնանը նա նորից Մեծ Ճահճի խրճիթումն է:
Սկսում են աշխատանքային սովորական ուրե-
րը—մանրամասն հետազոտությունը մեռած
տայգայի, վոր հազար քառակուսի կիլոմետր
տարածություն է բռնում և մետեորիտի մա-
սերի հանումը: Արկածային ոռոմանտիկան
այլևս այստեղ տեղ չունի—Փակտորիայից
դեպի մետեորիտը չավիղ է շինված, մթերք-
ները տարվում են ավելի կամ պակաս կանոնա-
վորությամբ, իսկ Կուլիկը ջոկատի բանվոր-
ների պատմությունները ցրեցին այն «վոսկե»

առասպելը, վոր հյուսել էին տայգացիք
«տունգուսյան զարմանք»-ի շուրջը:

Պողպատե գայլիկոնը փորձում է Մեծ Ճա-
հճի խորքերը, սակայն, աշխատանքները մեծ
դժվարությունների հետ են շաղկապված—հո-
ղի հաստությունն այստեղ 50-60 սանտիմետր
է, իսկ հետո գալիս է հավիտենական սառածու-
թյուն: Բարդ մեքենաներ այստեղ բերել չի կա-
րելի տեղի պայմանների պատճառով: Սակայն,
այդ բանը գիտնականին չի չփոթեցնում:

— Այնուամենայնիվ մենք նրան դուրս կբա-
շենք... դուրս կբաշենք աղավնյակին և այսպես
թե այնպես կծառայեցնենք նրան քոցիալիզ-
մին...

«Ազգային գրադարան»

NL0395123

Յ Ա Ն Կ

Ազգութեան ցանկումը	3—7
Յերկնային քարը	7—10
Նախապատրաստութիւնը երկրաբանական աշխարհում	11—13
Տալանային ձևերում	13—18
Արականների ճանապարհներ	18—22
Մեծած անտառի յերկրում	22—27
Տալանային սպանում	28—30
Տալանային Ռոբինզոններ	30—36
Սովի ուրվագիծ	36—40
Հուլիան	40—42
Սոցալիզմին ծառայողները համար	43—45

5080